

לקראת הלכה ירוקה
מתוך "ליקוטי שמואל"
מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

לקראת "הלכה ירוקה"

מאמר תגובה ל"מה חובתנו כלפי הבריאה"?

הרב יצחק בר-זאב רב בית הכנסת הגדול בת"א

למרות ריבוי המקורות התורניים המזרזים את האדם לקחת אחריות על הסביבה, איננו רואים התעוררות לכך בעולם התורני. הסיבה לכך טמונה בטעות במתודה של המעוררים על כך: הם משתמשים בשפה של האגדה במקום לרתום לכך את השיח ההלכתי.

הרב בניהו טבילה מציג במאמרו בסיס הגותי תורני לחשיבה סביבתית יהודית. בכך הוא ממשיך מלאכתם של קודמיו, רבנים ואנשי אקדמיה, שהצביעו על מקורות תורניים לא מעטים המהווים בסיס לחשיבה שכזאת. החל מפרקי הבריאה בספר בראשית ומדרשי חז"ל שם, בראשם המדרש המפורסם: "שְׁעָה שֶׁבָּרָא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אָדָם הָרִאשׁוֹן, נָטְלוֹ וְהִחְזִירוֹ עַל כָּל אֵילָנֵי גֶן עֵדֶן, וְאָמַר לוֹ, רְאֵה מַעֲשֵׂי כְּמָה נְאִים וּמִשְׁבְּחֵי הַן, וְכָל מֵה שֶׁבָּרָאתִי בְּשִׁבְלֶךָ בְּרָאתִי, תֵּן דַּעְתְּךָ שְׁלֵא תִקְלַקֵּל וְתִחְרִיב אֶת עוֹלָמִי, שְׂאֵם קִלְקֵלְתָּ אֵין מִי שִׁיתֵקֵן אַחֲרֶיךָ. [1]" מצוות רבות נוספות משמשות מצע לאתיקה סביבתית, כדוגמת: מצוות השמיטה וטעמיה [2], מצוות השבת, מצוות כילאים, מצוות שילוח הקן [3], איסור צער בעלי חיים [4], איסור בל תשחית [5], מצווה לתקן מקום להיפנות בו [6], חובת הרחקת מפגעי אוויר, ריח רע ועוד מהעיר [7], איסור גידול בהמה דקה בארץ ישראל [8], ונשמרתם מאוד לנפשותיכם [9], "איסור זיהום מקורות המים [10], חובת 'הסתפקות במועט' ו'כיבוש היצר [11]', חובת הדאגה לדורות הבאים (מדרש עץ החרוב) [12], חובת השמירה על רשות הרבים [13] ועוד מובאות רבות מדברי הנביאים, מדרשי חז"ל וציטוטים מהוגים שונים.

על אף המקורות הללו, וכפי שהצביע גם הרב טבילה במאמרו, לא התפתחה בעולם התורה החרדי (וגם הדתי) הגות מסודרת ומחייבת בעניין זה, ומשכך איננו רואים התגייסות גבוהה לעשייה סביבתית בקרבנו.

ניתן להצביע על מספר חסמים שבגינם טרם התגבשה הגות סביבתית רבנית (את חלקם ציין הרב טבילה במאמרו), בכללם, הניכור הסביבתי שהתפתח כתוצאה מהגלות [14], תהליכי עיור שעברה החברה הדתית [15] אתגרים אחרים שדוחקים את העיסוק בסוגיות הסביבתיות [16], רתיעה מגישות של אקולוגיה עמוקה וביצוענטריות קיצוניות [17] ורתיעה מהיהדות הרפורמית ומרעיון 'תיקון העולם' של התנועה, שדילל אלפי שנים של עשייה ואמונה יהודית לכדי דת מעורפלת של צדק חברתי וסביבתי [18].

במישור הרעיוני, האמונה ב'השגחה', בייחוד לפי הפרשנות הרווחת למושג בעולם הישיבות, עלולה להביא את האדם לתחושה שאין לו אחריות כלפי הסביבה. לפי תפיסה זו, הטבע כולו, על חוקיו ותופעותיו, הינו 'פרגוד' בפני ההנהגה הא-לוקית. המשמעות של "הכל משמים" היא שהשגחת הא-ל בעולם הנה ניסית כל הזמן, וה'השתדלות' של האדם אינה מכוונת לשם תוצאתה הטבעית לכאורה, אלא היא חובה שהא-ל ציווה, כדי לקשר בין קבלת הברכה מאת הא-ל לפעולות האדם, באופן שיאפשר הסתרת פעולותיו מאחורי פרגוד חוקי הטבע [19]. תפיסה זו מצמצמת מאוד את המקום של האדם להשפיע על העולם הטבעי בעזרת פעולותיו הטבעיות, ומאידיך גיסא, מרחיבה מאוד את יכולתו להשפיע על כל העולם והיקום באמצעות מעשיו הרוחניים. ניתן לשער כי יש שיסיקו מכך כי עניינים גלובאליים, שינויי טבע עולמיים, הקשורים לאקלים ולמזג האוויר כלל עולמיים, אינם חוסים תחת 'חובת ההשתדלות' לפעול למענם.

דרושה הלכה – לא אגדה

בכל אחד מההסברים שניתנו לריחוק הציבור החרדי מאחריות סביבתית יש כנראה מידה מסוימת של אמת. אולם, בהסברים אלו אין די. באותה מידה, בכל אחד מהמקורות התורניים המוצעים כבסיס לעשייה זו יש כוח לא מבוטל לעורר ולהמריץ לאחריות סביבתית. מדוע אפוא גוברים החסמים על התמריצים? ברצוני להציע כי שורש הכשל בעידוד אחריות סביבתית בציבור הדתי טמון במתודה. הרבנים וההוגים הדתיים התומכים בעשייה סביבתית מבססים את החובה לעשייה זו על דברי אגדה

– על דרשת טעמי המצוות, או על מדרשים יפים ופסוקים נאים שהם מלקטים מאוצרות הרוח האינסופיים שבארון הספרים היהודי. כאן נמצאת הטעות. מה שדרוש לנו הוא הלכות סביבה, לא דרשות נאות על חובת שמירתה.

ראשית, "שערי דרוש לא ננעלו". בתוך אלפיים שנות הגות יהודית כתובה, ניתן למצוא רעיונות סותרים והפוכים. וויט (White) ראה בסיפור המקרא בסיס להתפתחותה של התרבות המערבית האנתרופוצנטרית [20], וניתן למצוא סימוכין לדבריו בדברי הרמב"ן בסיפור הבריאה [21]. מי שמאוד חפץ, לא מן הנמנע שיוכל להתלות בכך, לכל הפחות כדי למתן במעט התפתחותה של הגות סביבתית יהודית.

כיוצא בו, המצוות שהוזכרו לעיל שימשו בסיס רעיוני לערכים סביבתיים באמצעות דרשת טעמיהם. לאור העובדה שטעמי המצוות חסרים מן הספר וניתנו ביד פרשני המקרא, הרי שמי שבכל זאת יתעקש, יוכל להצביע על טעמים אחרים שנכתבו על ידי פרשנים שונים, כאלו שאינם מצביעים על ערכים סביבתיים. הלכה למעשה, "לא דרשין טעמא דקרא", כדברי רבי יהודה. טעמי המצוות אינן יכולים להוות בסיס לעשייה מחייבת, הלכתית.

העמוד שעליו עומד העולם היהודי אינו האגדה אלא ההלכה. אם אנו רוצים לקדם התנהגות ואפילו ערך מסוים, עלינו לעשות זאת באמצעות שיח הלכתי. ההלכה היא הזירה בה מתרחשת הפעילות הדתית על התמורות והשינויים המביאים לידי מעשה. פרופ' ישעיהו לייבוויץ עמד על כך שבין הוגי הדעות היהודיים לאורך הדורות נמצא מחלוקת חריפות אפילו ביחס לשורשי אמונת הייחוד, כאשר לפי האחד השני אמור להיחשב כופר בעיקר. על אף זאת, העניין המשותף אשר מכניס את כלל הוגי הדעות הללו תחת קורת גג אחת, הוא המחויבות הבלתי מתפשרת למצוות המעשיות, הבאה לידי ביטוי בהלכה [22].

רוב המקורות שהוצעו על ידי כותבים שונים כבסיס לחשיבה יהודית סביבתית, אלו מקורות של דברי דרש והגות. השפעתן על השיח ההלכתי אינה מחייבת. מעט המקורות ההלכתיים שהובאו, ניסו להציג 'מסה קריטית' גדולה של הלכות הנוגעות

לסביבה, כדי שיהוו הצדקה לאימוץ סל ערכי הסביבה המערביים יחדיו [23]. אולם, עולם ההלכה אינו פועל כך. השיח ההלכתי הינו שיח משפטי פרטני, הדין בכל סוגיה בפני עצמה, בהתאם לתקדימים הלכתיים קודמים. רק אוסף של נושאי דיון שונים ותקדימים רבים יכול ליצור הלכה סביבתית. בשל כך, ניסיון לקדם עשייה סביבתית חרדית בעזרת סקירת מקורות בספרי הדרש וההגות, לא רק שלא יצלח אלא אף יעלה גיחוך בקרב מי שבקיא מעט בשיח ההלכתי.

לקראת "הלכה ירוקה"

הרב טבילה מצביע בפתח מאמרו על העדר עיסוק הלכתי בסוגיות סביבתיות. לדבריו, "יתכן שמדובר בהיבט נוסף של התכנסות בית המדרש לד' אמות של הלכה", אך הוא קובע שזו "אינה פוטרת אותנו מחובתנו הדתית והמוסרית לעסוק בסוגיה".

בדבריו הוא הולך בדרך קודמיו ונופל באותה מלכודת דבש. את האשמה להעדר שיח הלכתי הוא מוצא בעצם המבנה והמסורת של עולם ההלכה, ומשכך, הוא פוסח על עולם ההלכה ומבקש לאמץ עשייה סביבתית המיוסדת על עולם הדרש וההגות. הוא קובע על סמך דרשנות כי "שימוש בלתי מבוקר במשאבי הבריאה, הכחדתם ומניעתם מן הדורות הבאים הם חטא דתי". מעבר לעובדה שהדילוג על הדיון ההלכתי המדוקדק וההסקה החפזה שמדובר "בחטא דתי" ללא ביסוס הלכתי רציני הם צעדים שגויים לכשעצמם, הרי שההגות שהוא מציע הנה מחזור של רעיונות שנאמרים כבר מזה כשני עשורים, תוך תיבולם בעוד כמה מקורות וציטוטים מספרי הנ"ך והראשונים. יש להסתפק האם דברים אלו שלא שכנעו עד עתה ישכנעו מאן דהוא בעקבות המאמר הנ"ל.

חלף זאת, אציע להשתמש ברעיונות ודברי ההגות שנאמרו בסוגיה זו כבסיס ליצירתה של 'הלכה ירוקה'. [24]'הלכה ירוקה', תהיה הלכות סביבתיות שיווצרו בין כותלי בית המדרש בסיג ושיח בין פוסקי ההלכה.

אל לנו לשכוח, כי חלק גדול מהסוגיות הסביבתיות, המשפיעות על ההתחממות הגלובלית ועל הבעיות האקולוגיות כתוצאה מפסולת האדם וכילוי משאבי הטבע, הן בעלי השלכות נתפסות ומורגשות, קרובות לעינו של כל אדם. למשל: זיהום האוויר, אשר משפיע על 'אפקט החממה', משפיע גם באופן ישיר על בריאותם של ילדים ומבוגרים הגרים בסמיכות לגורמי הזיהום ונושמים אוויר מזוהם. זיהום הסביבה מזהם את מי התהום ומשפיע על איכות מי השתייה וכדומה. דוגמאות לסוגיות היכולות להוות בסיס לדיונים אקטואליים בנושאים אלו הן סוגיות התלמוד של חובת הרחקת מזיקים מן העיר [25] ושל "קוטרא ובית הכסא, [26]" כמו"כ שאלות ממוניות בדבר פיצויים על נזקים בריאותיים, נזקי לכלוך וכד', שאלות בענייני 'בל תשחית' ועוד.

לדעתי, גם אם איננו פוסקי הלכה, בכוחנו לעודד ולסייע ליצירתה של הלכה כזו. אחד מענפי הספרות ההלכתית, אשר תרם להתפתחות ההלכתית ולרלוונטיות של ההלכה, הנו ספרות השו"ת. [27] ניתן לעודד שיח הלכתי והתפתחות הלכתית על ידי הפניית שאלות הלכתיות בעלי השלכות 'ירוקות' לפוסקי ההלכה ועידוד כתיבה ופרסום של הדיונים הללו.

קצרה היריעה להרחיב בכל אחת מן הסוגיות הללו, אולם, אם נעיין בסוגיות אלו, נמצא כר פורה להלכות ירוקות. במקום לפסוח על עולם ההלכה, להתנתק מהקרקע המוצקה של העולם התורני ולעוף אל עבר עולם אחר, ניתן להביא לידי התפתחותו של עולם ההלכה ועיסוקו בנושאים העומדים על סדר היום העולמי. בשעה שתתגבש לה הלכה ירוקה, אזי התפתחות זו תעשה אקטואליזציה למאמרי ההגות והדרש הסביבתיים שיקבלו רוח גבית מהקרקע המוצקה של ההלכה, ואלו ואלו יתקיימו יחדיו ויחזקו אחד את השני.

[1] מדרש קהלת רבה ז'.

[2] ראו: תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין דף לט, עמ' א; ספר החינוך מצווה פד; רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג', פרק לט.

[3]ראו: מדרש דברים רבה, פרשה ו', פסקה א'. בטעם המצווה למנוע צער בעלי חיים.

[4]ראו: תלמוד בבלי, בבא מציעא, דף פה ע"א.

[5]ראו: ספר דברים, פרק כ, פסוק יט; תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, דף צא ע"ב; תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, דף צא ע"ב; מדרש פרקי דרבי אליעזר, פרק לד; משנה תורה לרמב"ם, הלכות מלכים, פרק שישי הלכה ח' והלכה י'; ספר החינוך, מצווה תקט. וכן חובת מחזור חפצים: מסכת סוכה, פרק ה', משנה ג'; משנה תורה לרמב"ם, הלכות אבל, פרק יד, הלכה כד.

[6]ראו: ספר דברים, פרק כג, פסוקים יג-יד; תלמוד בבלי, בבא קמא דף ו ע"א, בדיון הרחקת הטינופת מרשות הרבים; ספר החינוך, מצווה תקסו, בטעם מצווה זו

[7]משנה, מסכת בבא בתרא, פרק ב, משנה ח; שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קנה סעיפים לד-לו.

[8]ראו: נחום רקובר, איכות הסביבה: היבטים רעיוניים ומשפטיים במקורות היהודיים, מורשת המשפט בישראל, ירושלים 1993. עמ' 42.

[9]ראו: משנה תורה לרמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש, פרק יא, הלכה ה'.

[10]ראו: תוספתא, מסכת בבא מציעא, פרק יא, הלכה לא (מהדורת ליברמן); ספר חסידים, הוצאת מקיצי נרדמים, סימן קסא.

[11]ראו: משנה, פרקי אבות, פרק ב' משנה ז ופרק ד' משנה א' ומשנה ו; מדרש, מובא בביאור ה'תוספות' למסכת כתובות דף ק"ד ע"א; משנה תורה לרמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ג הלכה ו; רמח"ל, דרך ה', ד

[12]מדרש רבה, מגילת קהלת, פרשה ב.

[13] תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, דף נ ע"ב.

[14] יוסף שלהב ומוטי קפלן, הקהילה החרדית ואיכות הסביבה, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, המרכז למדיניות סביבתית, 2003.

[15] שם

[16] ראו: ראובן לסטר ואהוד חשין, סביבה, מינהל ומשפט- שורשים ובסיס, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 2003. עמ' 45.

[17] View: Gerstenfeld, Manfred. Judaism, Environmentalism and the Environment: Mapping and Analysis. Jerusalem: The Jerusalem Institute for Israel Studies and Rubin Mass Ltd., 1998; Wyschograd, Michael, Judaism and The Sanctification of Nature, (from The Melton Journal, no. 24, Spring 1991, pp. 5-7). מדוע נעדרת אתיקה סביבתית מההגות הציונית דתית, אקדמות- כתב עת למחשבה יהודית, גיליון יט, תשס"ז. נדלה מתוך <https://bmj.org.il/wp-content/uploads/2019/12/19.1.Chen.pdf>

[18] Jonathan Neumann, TO HEAL THE WORLD? How the Jewish Left Corrupts Judaism and Endangers Israel, St. Martin's Publishing Group, 2018. In: INTRODUCTION

[19] ראו: מכתב מאליהו חלק א; חזון איש, אמונה וביטחון, פרק ב', סעיף א'.

[20] Lynn White Jr, The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. Science 1967: Vol. 155, Issue 3767, pp. 1203-1207

[21] פירוש הרמב"ן על התורה, ספר בראשית פרק א, פסוק כו.

[22] ישעיהו לייבוביץ, יהדות עם יהודי ומדינת ישראל, 1975. הדפסה חדשה: הוצאת שוקן, ירושלים, 2005.

[23] ראו: רקובר, נחום. איכות הסביבה: היבטים רעיוניים ומשפטיים במקורות היהודיים, מורשת המשפט בישראל, ירושלים 1993; רונן לוביץ, ירוקים לדבר ה', מתוך חוברת 'זאת ליהודה' בהוצאת ישיבת מעלה גלבע, תשע"ג.

[24] המונח 'הלכה ירוקה' לקחתי מעבודתו של: אייקנבאום, יונתן. התפיסות הסביבתיות של המפלגות הדתיות בישראל: תפקיד המסורת היהודית בעיצוב שיח סביבתי. עבודה לדוקטורט. אוני' בר אילן, תשע"א 2011. עמ' 240.

[25] שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קנה סעיפים לד-לו.

[26] בבא קמא כג ע"א.

[27] ראו: מנחם אלון, המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, מאגנס, ירושלים, תשל"ג 1973.